

17. **Сабов М. М.** 30-ті роки: етапи становлення / М. М. Сабов // Відомості. – 2007. – 13 червня.

18. **Сабов М. М.** Особливості формування робітничого поселення на території с. Кам'янського в період індустріалізації Наддніпров'я наприкінці XIX – на початку XX ст. / М. М. Сабов // Придніпров'я: історико-краєзнавчі дослідження. – 2012. – Вип. 10. – С. 7–19.

19. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. – Ф. Р-5, оп. 2, спр. 1140.

20. **Шляхов О. Б.** Урбанізаційні процеси в Україні в період становлення індустріального суспільства (кін. XIX – поч. XX ст.) / О. Б. Шляхов // Грані. – 2007. – № 5. – С. 12–15.

Надійшла до редколегії 21.07.2014

УДК 94:711](477.63)»1950/1965)

О. Ф. Нікілев

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

СЕЛО ДНІПРОПЕТРОВЩИНИ У 1950-х – СЕРЕДИНІ 1960-х рр.: ЖИТЛОВО-КОМУНАЛЬНИЙ СТАН

Розглянуто стан житлово-комунальної сфери села області та спроможність її задовольнити потреби сільського населення. Проаналізовано кількісні та якісні її параметри. Виявлено, що стан населених пунктів, вулиць та житлових будівель знаходився на низькому рівні.

Ключові слова: Дніпропетровська область, село, житлово-комунальний стан, епоха Хрущова.

А. Ф. Никилев

Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

СЕЛО ДНЕПРОПЕТРОВЩИНЫ В 1950-х – СЕРЕДИНЕ 1960-х гг.: ЖИЛИЩНО-КОММУНАЛЬНОЕ СОСТОЯНИЕ

Рассмотрено состояние жилищно-коммунальной сферы села области и способность ее удовлетворить потребности сельского населения. Проанализовано количественные и качественные параметры. Обнаружено, что состояние населенных пунктов, улиц и жилых зданий находилось на низком уровне.

Ключевые слова: Днепропетровская область, село, жилищно-коммунальное развитие, эпоха Хрущова.

© О. Ф. Нікілев, 2014

A. F. Nikilev

Oles Gonchar Dnipropetrovsk National University

THE VILLAGE OF DNEPROPETROVSK REGION IN THE 1950s TO MID 1960s: HOUSING AND COMMUNAL STATE

Examines the state of housing and utilities infrastructure in the countryside region and its ability to meet the needs of the rural population. Analyzes quantitative and qualitative parameters. Discovered that the condition of settlements, streets and residential buildings was at a low level. It is shown that the village was used primitive fuel, no water supply, had only primitive sanitary premises-NGO destination. Notes that were extremely difficult conditions for messages with the district and city for the poor condition of roads and the lack of development transportnogo messages in rural areas The state of trade in rural areas, its material-technical base, state security neobhodimi public goods, a measure of the ability to meet the needs of farmers. Focuses on the consideration of health services in rural areas and the quality of performance it with. CSOs destination. It is proved that her ability was limited to a very narrow range of services: photographic studios, hair salons, baths, Shoe repair, tailoring simple products obsolete style and appearance. It is shown that the institutions under the decision of problems of farmers municipal plan was very nedestro rural areas, their work aroused criticism as asurements and quality. The focus is also on the condition of availability of the village such achievements of civilization, as elektryfikatsia settlements and individual housing, telephones, radio. Sasnashen that these aspects of municipal pobutovogo development of the rural area were extremely nevpominame.

Key words: Dnepropetrovsk region, village, municipal state, the Khrushchev era.

Попри те, що в останній час соціальна складова історії українського села стає предметом більшої уваги істориків-аграрників, низка проблем продовжує бути поза увагою дослідників. До їх числа належить і така, як комунально-побутова ситуація в українському селі. І хоча в цьому плані вже є напрацювання, вони, з одного боку, розглядають лише певні аспекти теми [12], а з іншого, – присвячені ситуації у перші повоєнні роки [19]. Тож наступні відтинки не знайшли поки що свого висвітлення. До їх числа, зокрема, належить і така практично недосліджена тема, як комунально-побутовий стан села у 1950-х – середині 1960-х рр. Якщо на загальноукраїнському рівні уже є напрацювання в цьому напрямі [14], то на регіональному – дослідження практично відсутні. До певної міри заповнити існуючу наукову прогалину покликана дана публікація.

Вирішення соціальних, побутових, культурних проблем села, за традицією, яка склалася з перших років радянської влади, не вважалося важливим. Тому досить повільно вирішувалися проблеми

житлово-побутового розвитку сільських населених пунктів, їх торговельного обслуговування, матеріальної бази культурно-освітньої сфери. Тим більше в умовах післявоєнної відбудови. Ця ж традиція продовжилася і під час знаходження при владі нового керівництва на чолі з М. Хрущовим.

На селі на той час проблема житла стояла дуже гостро. Будівництво і ремонт помешкань селяни здійснювали власними руками і власним коштом. Причому завжди не вистачало ані коштів, ані робочих рук. Тому житлово-побутові умови у колгоспах та радгоспах залишалися надзвичайно складними. Навіть на середину 1950-х рр. частина їхніх працівників продовжувала мешкати у непридатних для цього приміщеннях. Так, у 1953 р. у низці районів області селяни в якості житла використовували ще напівземлянки [15 Фотоілюстрації].

Село ж на той час являло собою зосередження споруд, переважно зведених наприкінці XIX – на початку XX ст., або, в кращому разі у 1920-х рр., коли спостерігалось його економічне піднесення. Ці будівлі являли собою традиційне селянське житло: глинобитне або з лампача. Хати були вкриті переважно соломою та очеретом. При цьому у більшості з них така покрівля потребувала заміни, бо була вже трухлявою та втратила свої водотривні властивості, текла і мала непривабливий вигляд. Тільки на кінець 1950-х рр. кількість їх у загальному складі помешкань хоч і повільно, але дещо зменшується.

Зручності для проживання в таких житлах були вкрай обмеженими. Для обігріву приміщення слугувала піч, груба. Паливним матеріалом – солома, кукурудзяне та соняшникове бадилля, лушпиння із соняшnikового насіння, обчухрані кукурудзяні качани, сухий кізяк. Вугілля коштувало дорого, та й дістати його селянам було майже неможливо. Про газове опалення годі було й думати. Початок газифікації області відбувся лише в 1956 р. [11, с. 88].

До цього слід додати таку важливу особливість сільського побуту, як відсутність у селянських помешканнях холодного і гарячого водопостачання, а також знаходження місць санітарно-гігієнічного призначення поза межами жилих приміщень, що особливо ускладнювало користування ними у дощову, холодну пору року, особливо взимку, у нічний час. Через відсутність водогонів селяни змушені були носити воду з колодязя або з річки, збирати дощову воду в ємності і потім використовувати її на купання, миття голови, прання.

Взагалі, держава проблемою водопостачання села не переймалася. Через це навіть у 1965 р., за офіційними даними, лише 3 % сільського населення мали можливість користуватися водою з водопроводу [9, арк. 22]. Проте й це переважно стосувалося мешканців селищ та районних центрів, а не колгоспів.

У цьому ж ряду стояла і проблема освітлення населених пунктів та помешкань у них. Місто її не знало вже з часів закінчення війни. Село ж, у своїй основній більшості, до середини 1960-х рр. користувалося газовими лампами. На середину 1950-х рр. електрифікували приблизно 11,3 % загальної кількості колгоспів [18, арк. 139]. Але і в них не до всіх хат колгоспників було підведено електрику [7, арк. 3].

Більшість селянських помешкань не мали радіомовлення. Лише у 18,7 % осель були розміщені радіоточки [8, арк. 100]. Проте налічувалося немало районів, де рівень забезпеченості таким надбанням цивілізації був значно нижчим за середньообласний. Наприклад, у Сталінському районі він становив лише 5,5 % [2, арк. 8].

У ряду дефіцитних для села надбань цивілізації вагоме місце займало й таке, як телефонний та поштовий зв'язок. На 1965 р. більше 40 % сіл від їх загальної кількості, 34,3 % лікарень, 51,5 % аптек, 77,3 % шкіл зовсім не мали телефонного зв'язку [17, арк. 152].

У комплексі проблем соціально-побутового характеру важливе місце посідала і проблема шляхів сполучення. Лише у середині 1960-х рр. була вирішена проблема автобусного сполучення між обласним і районними центрами [13, с. 281]. Жителі ж основної маси сільських населених пунктів області, як і України загалом, мушили вставати задовго до світанку та на гужовому транспорті, навіть пішки, добиратися до районного центру або найближчої залізничної станції, щоб сісти на автобус чи приміський або пасажирський (який ішов у потрібному напрямку лише раз на добу) поїзд, щоб дістатися пункту призначення.

У самих населених пунктах ситуація була аналогічною. Через відсутність коштів вони не мали змоги займатися облаштуванням своїх територій. Села не мали чіткого плану забудови. Садиби часто розташовувалися одна від одної на значних відстанях. Проїжджі частини їх вулиць були ґрунтові, через що в суху погоду під час руху машини або проходженні череди великої рогатої худоби піднімалася густа курява, що довго не осідала. У непогоду створювалися великі й глибокі калюжі, які довго не висихали, ускладнюючи рух і людей, і транспорту, який ще більше руйнував дорозу.

Що така картина була типовою засвідчують, наприклад, матеріали сесії Катеринопільської сільради Криничанського району, котра відбулася у квітні 1965 р., типової за своїм територіальним розташуванням адміністративної одиниці області. Як і більшість сіл, адміністративний центр сільради с. Катеринопіль було «глибинкою», знаходився за дев'ять кілометрів від залізничної станції та кінцевої зупинки автобусного маршруту, що з'єднував обласний центр з населеним пунктом при станції смт Щорськ, і за 30 км – від райцентру Кринички.

Ось яким був благоустрій у ньому і навколишніх селах, засвідчений матеріалами сільської ради: «Узяти село Катеринопіль. Як уви-

йдеш у село, то можна утопитись у грязі (збережено мову і правопис оригіналу – *О. Н.*). А взяти двори, що робиться у дворах: брудно, багато мусора по дворах. Крім того навоз виносять на шлях. У муляці він гніє і воняє не можна пройти. Таке саме в селах Водяне, Биково (населені пункти, що входили до даної сільради – *О. Н.*). Там хати обідрані, а серед села стоять хати – одні димарі стримлять» [9, арк. 19].

Забезпечувати потреби селян покликана була система закладів торгівлі, громадського харчування, комунально-побутового обслуговування, що функціонували у сільській місцевості області. Проте у роботі всіх без винятку складових цієї системи проявилися суперечності політики держави того часу.

У якісному плані сільська торговельна мережа області виглядала таким чином. Переважна більшість крамниць розміщувалася у невеличких, дерев'яних або глинобитних будівлях, не пристосованих для таких цілей. Торговельні заклади, як правило, не мали складських приміщень, холодильників, що було серйозною перешкодою для торгівлі продуктами харчування, особливо в теплу пору року. Це автоматично робило для селян дефіцитними такі групи товарів, як м'ясо-ковбасні вироби, свіжі та заморожені рибопродукти, торти, тістечка тощо. Обмежені виробничі площі звужували й асортимент товарів, що надходили до магазинів.

Про конкретну ситуацію свідчать хоча б матеріали сесії Мало-Олександрівської селищної ради Криничанського району області, яка спеціально розглядала питання роботи крамниць на її території. Так, депутат ради Г. Рудиченко говорив з приводу асортименту товарів: «У нас швидше можна перелічити те, що є, ніж те, чого немає». Загалом же думки більшості депутатів були переважно однотайними: «Всі члени сільради відмітили, що магазини не забезпечені товарами, яких потребують маси. У першій комплексній бригаді немає гасу, всі по гас їдуть у другу бригаду. Немає віконного скла і наші колгоспники змушені їхати в інший район. У магазинах бригади № 2 грязно, кругом пиль, товари не розкладені як положено (збережено мову і правопис оригіналу – *О. Н.*)» [2, арк. 42–43].

Звичним явищем була відсутність по декілька днів, а то й тижнів у крамницях навіть таких товарів повсякденного попиту, як чай, тютюн, сіль, гас. Як про норму в роботі сільських магазинів говорив про перманентну відсутність у них товарів повсякденного попиту голова Криничанського райвиконкому. У своїй звітній доповіді про роботу району за 1960 р. він констатував, що «у торговій мережі району часто були відсутні сіль, гас, мило інші товари першої необхідності» [3, арк. 11]. Аналогічні проблеми були й з нехарчовими товарами. Так, у 1961 р. Адамівська сільська рада цього ж району на своїй сесії визна-

ла, що навіть в її центральному магазині «відсутні такі товари, як дитяче взуття, теплий одяг» [4, арк. 18].

У той самий час за таких значних недопостачань товарів і хронічному незабезпеченні потреб селян, полиці сільських крамниць не виглядали доволі порожніми. Це пояснювалося направленням промисловими підприємствами і плануючими організаціями сюди у значній кількості інших, тих, що не користувалися попитом у селян, товарів. Про масштаби насиченості сільської мережі області неходовим товаром говорять дані по магазинах Адамівської сільради за 1963 р. Так, у крамниці с. Сухий Хутір його знаходилося на суму 46 107 крб та ще у центральному магазині – на суму 32 720 крб, а в цілому по мережі всіх крамниць сільради залежалого товару знаходилося на суму 280 тис. крб [4, арк. 6, 23].

До проблеми з недостатністю асортименту товарів та невідповідністю забезпечення попиту сільських жителів додавалася й нерегулярність роботи магазинів. Особливістю їх функціонування було те, що вони починали і припиняли працювати не за графіком, а за бажанням своїх продавців. Через це селяни не завжди могли задовольнити свої потреби. Ось що з цього приводу говорила на засіданні Дніпропетровського сільського обкому партії завфермою одного з колгоспів І. Костенко: «Ухожу в п'ять часів – магазин закрит. Прихожу в семь часів – магазин закрит» [16, арк. 44]. Коли ж відбувалися ревізії, то магазини взагалі не працювали по декілька тижнів і селяни опинялись у скруті. Наприклад, сесія Криничанського райвиконкому у 1962 р. зазначала, що «при ревізії магазини закриті по 10 – 15 днів, а Ганно-Зачатівський центральний магазин – більше місяця» [5, арк. 60].

Недостатньо була розвинута і служба побуту на селі. Тож мешканці багатьох десятків сільських населених пунктів області для того, щоб відремонтувати взуття, полагодити годинник чи радіоприймач, пошити на замовлення одяг чи картуз, мусили їхати до найближчої майстерні за десятки кілометрів, витрачаючи для цього додатково кошти і час.

Наприклад, на території Катеринопільської сільради Криничанського району Дніпропетровської області, яка об'єднувала 10 сіл, не працювало жодного підприємства з надання хоча б якоїсь послуги. Населення мусило за 10–20 км добиратися до найближчого селища Щорськ. А там працювали лише фотоательє, перукарня та майстерня з ремонту і пошиття взуття [1, арк. 4]. Тож інші свої потреби воно змушене було задовольняти у двох найближчих містах – Дніпродзержинську та Кривому Розі, розташованих за 60 км кожне по обидва боки від залізничної станції Божедарівка, при якій це селище знаходилося.

Майстерні ж, які функціонували, розміщувалися в непристосованих для профільної діяльності, тісних приміщеннях. Працювали вони

за графіком, що не враховував специфіку праці трудівників аграрної сфери, тобто лише у робочі дні та до того ж – з 8 до 17 години. Цим ще більше обмежувалися можливості мешканців навколишніх сіл скористатися навіть тим мінімумом послуг, який пропонувався підприємствами служби побуту.

Кадровий склад їх кількісно і за фахом не відповідав вимогам. Тож і якість роботи була відповідною. Наприклад, у Криничанському районі у 1965 р. у користуванні населення було 2 тис. таких складних і недешевих як для села та й взагалі для того часу електровиробів, як телевізор. Але на весь район працювала лише одна майстерня, яка розміщувалася у районному центрі. До того ж у ній налічувалося лише два майстри. Вони не справлялися з тією кількістю апаратів, що здавали їм на ремонт. За викликами працівники не виїжджали через відсутність транспорту. Тож люди навіть у разі незначної поломки з усього району везли за 30 – 35 і більше кілометрів телевізор, потім місяцями чекали, доки він буде відремонтований і потім, за нагоди, забирали його [10, арк. 7].

Не менш проблематично було скористатися сільському населенню послугами лазень та перукарні. Навіть у 1961 р. одна перукарня припадала на 166 населених пунктів, а одна лазня – на 16, хоча ці показники й були значно кращими за середньореспубліканські. Так, у той час у середньому по Україні ці показники становили відповідно 218 та 275 сіл [17, арк. 48].

Проте реалії не завжди відповідали офіційній звітності. У тих селах, де такі осередки послуг розташовувалися, значна частина їх не функціонувала. Ось, зокрема, яка картина вимальовувалася в цьому плані в матеріалах Адамівської сільської ради Криничанського району за березень 1965 р. у населених пунктах усіх трьох колективних господарств, що входили до її складу: «У колгоспі «Росія» немає бані, а також у колгоспі «Вперед» немає, а в колгоспі «Победа» баня є, але не працює» [10, арк. 1].

Отже, житлово-комунальний стан села, складність як для господарств, так і для самих сільських жителів його поліпшення, неможливість колгоспів і радгоспів задовольнити належним чином житлові, побутові, комунальні потреби своїх людей, необлаштованість населених пунктів, низький рівень забезпеченості їх та помешкань їхніх жителів надбаннями цивілізації, вже звичними для міста, – все це разом було реаліями повсякденного буття села Дніпропетровщини 1950-х – середини 1960-х рр.

Бібліографічні посилання

1. Державний архів Дніпропетровської області (далі – ДАДО).– Ф. 1703, оп. 1, спр. 623.

2. ДАДО. – Ф. 1703, оп. 1, спр. 324.
3. ДАДО. – Ф. 1703, оп. 1, спр. 415.
4. ДАДО. – Ф. 1703, оп. 1, спр. 605.
5. ДАДО. – Ф. 9823, оп. 2, спр. 45.
6. ДАДО. – Ф. 4492, оп. 7, спр. 7.
7. ДАДО. – Ф. 1703, оп. 1, спр. 396.
8. ДАДО. – Ф. 1703, оп. 1, спр. 415.
9. ДАДО. – Ф. 1703, оп. 1, спр. 588.
10. ДАДО. – Ф. 1703, оп. 1, спр. 623.
11. Дніпропетровська область: історія та сучасність (До 75-річчя створення) / редкол.: Н. М. Деева та ін. – Д., 2007.
12. **Ісайкіна О.** Побут міського населення України в повоєнний період (1945–1955 рр.) / О. Ісайкіна // Історія повсякденності: теорія та практика»: матеріали Всеукр. наук. конф., Переяслав-Хмельницький, 14–15 трав. 2010 р. / [упоряд.: Лукашевич О. М., Нагайко Т. Ю.]. – Переяслав-Хмельницький, 2010. – С. 181–184.
13. Історична пам'ять Дніпропетровщини : моногр. / автор. колект.: С. І. Світленко. – керівн. [та ін.]. – Д., 2012.
14. **Рибак І. В.** Соціально-побутова інфраструктура українського села. 1921–1991 рр. / І. В. Рибак. – К.-П., 2000.
15. **Світленко С. І.** Приорілля: Історико-краєзнавчі нариси / С. І. Світленко, А. Н. Білокін. – Д., 2004. – Фотоілюстрації.
16. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГОУ). – Ф. 1, оп. 31, спр. 997.
17. ЦДАГОУ. – Ф. 1, оп. 31, спр. 2788.
18. ЦДАГОУ. – Ф. 1, оп. 70, спр. 1598, арк. 51.
19. **Янковська О.** Повсякденне життя громадян УРСР як втілення політики держави (1945–1953 рр.) / О. Янковська // «Історія повсякденності: теорія та практика»: матеріали Всеукр. наук. конф., Переяслав-Хмельницький, 14–15 трав. 2010 р. / [упоряд.: Лукашевич О. М., Нагайко Т. Ю.]. – Переяслав-Хмельницький, 2010. – С. 176–178.

Надійшла до редколегії 28.04.2014